

ใบความรู้ที่ ๖ เรื่อง รัชกาลที่ ๕
หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑ เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์
แผนการจัดการเรียนรู้ที่ ๖ เรื่อง การปฏิรูปสยามสู่ความทันสมัย
รายวิชา ประวัติศาสตร์ รหัสวิชา ส๒๓๑๐๒ ภาคเรียนที่ ๑ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ ในพระบรมมหาราชวัง มีพระนามเดิมว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทร เทพยมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงศบริพัตร สิริวัฒนราชกุมาร มีพระราชชนินุชญาและ พระราชอนุชาพร้อมสมเด็จพระบรมราชชนกชนนีอีก ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณ ภาควดี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจาดรนต์รัศมี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์) และ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ (จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยา ภาณุพันธุวงศ์วรเดช)

เมื่อทรงพระเยาว์ทรงได้รับการศึกษาทั้งด้านวิชาการและโบราณราชประเพณีตามธรรมเนียม เจ้าฟ้าพระราชกุมาร และมีครูสตรีชาวอังกฤษมาถวายพระอักษรภาษาอังกฤษเพิ่มเติมด้วย ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ แล้วเลื่อนเป็นกรมขุนพิริยดิศประชาณเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ตามลำดับ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นพระชนมพรรษาเพียง ๑๕ พรรษา ทรงได้รับราชสมบัติตามคำกราบบังคมทูลอัญเชิญของเจ้านายและเสนาบดีผู้ใหญ่ที่ประชุมปรึกษา เห็นพร้อมกัน และมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่โดยที่ ยังทรงพระเยาว์ในระยะเวลาห้าปีแรกในรัชกาล เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) จึงรับหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ส่วนการในพระราชสำนักนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงรับกำกับดูแล ตราบาจนกระทั่ง พระชนมพรรษาถึงเกณฑ์ที่จะทรงผนวช ก็ได้ทรงผนวช ณ พระพุทธรัตนสถานในพระบรมมหาราชวัง ช่วงระยะเวลาสั้น ๆ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌายจารย์ เมื่อทรงลาสิกขาแล้ว ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ และทรงรับราชการบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองสืบมา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในสิริราชสมบัติยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์ ในอดีตกาล ได้ทรงประกอบพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ในมงคลสมัยเมื่อทรงครองสิริราชสมบัติได้ ๔๐ ปีเสมอด้วยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา อันเป็นรัชสมัยที่ยืนยาวที่สุดเท่าที่เคยปรากฏมาในพระราชพงศาวดาร

ตลอดเวลาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-พ.ศ. ๒๔๕๓) ประเทศสยามอยู่ในช่วงเวลาที่อาจเรียกได้ว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคเก่าและยุคใหม่ ภัยจากการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกปรากฏชัดเจน โดยเฉพาะอังกฤษได้เข้าครอบครอง อินเดีย พม่า และมลายูจนหมดสิ้น ในขณะเดียวกันกับที่ฝรั่งเศสก็เข้ามายึดครองดินแดนในอินโดจีน ทั้งญวน ลาว และเขมร ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เหตุกระทบกระทั่งชายแดนระหว่างไทยกับชาติมหาอำนาจทั้งสองจึงมีอยู่เสมอ การภายในประเทศนั้นก็เป็นเวลา ที่ทรงพระราชดำริปฏิรูปบ้านเมืองในทุก ๆ ด้าน เพื่อให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลก และเกิดประโยชน์ยั่งยืนแก่ประเทศและประชาชนโดยส่วนรวม กิจกรรมทุกด้านที่ได้ทรงวางรากฐานไว้ดีแล้วในรัชกาล ได้เป็นคุณานุคุณแก่การพัฒนาประเทศในเวลาต่อมาอย่างแท้จริง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้เสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศอย่างเป็นทางการ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ เมื่อครองราชย์ได้เพียง ๒ ปี ได้เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา ต่อจากนั้นไม่นานก็ได้เสด็จเยือนประเทศอินเดียและพม่า ทรงได้พบเห็นและเป็นโอกาสที่ทรงได้ศึกษาแบบแผนวิธีการปกครอง ตลอดถึงวิทยาการต่าง ๆ ของชาติตะวันตกด้วยพระองค์เอง การเสด็จฯ ต่างประเทศครั้งสำคัญที่สุดในรัชกาล

คือ การเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป ๒ ครั้ง ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ และ พ.ศ. ๒๔๕๐ ซึ่งเป็นการแผ่พระเกียรติยศและเผยเกียรติภูมิของไทยในหมู่ชาติอารยะ และเป็นปัจจัยเกื้อกูลประการหนึ่งที่ทำให้ชาติต่าง ๆ เกิดความคุ้นเคย ยอมรับ และเคารพอธิปไตยของสยามประเทศ

ส่วนภายในประเทศนั้น ได้ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จเยี่ยมเยียนท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อทอดพระเนตร และสดับรับฟังทุกข์สุขของพสกนิกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหัวเมืองที่ราษฎรมีโอกาสดำเนินได้เข้ารับ เสด็จพระมหากษัตริย์มาแต่ก่อน เช่น ทางเหนือขึ้นได้เสด็จขึ้นไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร ทางใต้เสด็จหัวเมืองทั้งฝั่งด้านอ่าวไทยและทะเลอันดามันจนตลอด เป็นต้น บางคราวเสด็จประพาสโดยไม่เปิดเผยพระองค์ หากแต่เสด็จเป็นการล่องดั่งที่เรียกว่า “เสด็จประพาสต้น” เพื่อเป็นช่องทางให้ทรงได้ใกล้ชิดและทราบความเป็นจริงในพระราชอาณาจักรด้วยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงรู้จักเมืองไทยและคนไทยอย่างยิ่งจากประสบการณ์ตรงที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีมากมายเป็นอเนกประการแต่ที่อยู่ในความทรงจำของอาณาประชาราษฎร์ ได้แก่ พระราชกรณียกิจที่ทรงเลิกทาส อันเป็นประเพณีบ้านเมืองมาช้านานแต่ไม่สมแก่สมัย เพราะเป็นการกดคนลงใช้แรงงานโดยปราศจากอิสรเสรี ด้วยพระปรีชาญาณยิ่งยวด ทรงเลิกทาสโดยใช้วิธีผ่อนปรนไปเป็นระยะ พอมีเวลาให้ทั้งผู้เป็นนายทาสและตัวทาสเองได้ปรับตัว ปรับใจ พร้อมกันนั้นก็ทรงเลิกระบบไพร่อันเป็นระบบเกณฑ์แรงงานชายวัยฉกรรจ์ จากสามัญชนมาช่วยราชการอันมีมาแต่ก่อน และเป็นอุปสรรคในการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยเสรีของราษฎรทั้งหลายเสียด้วยเช่นกัน เมื่อทรงเลิกทั้งระบบทาสและระบบไพร่เช่นนี้เพื่อพัฒนาคนทุกหมู่เหล่าให้มีความรู้เป็นกำลังของบ้านเมืองอย่างแท้จริง ได้ทรงพระราชดำริเริ่มจัดการศึกษาในทุกระดับ จากเดิมที่ศึกษากันแต่เฉพาะในครอบครัวหรือตามวัดวาอารามในแบบธรรมเนียมนิกาย ทรงตั้งโรงเรียนของหลวงขึ้น เพื่อให้การศึกษาแก่คนทุกชั้น ตั้งแต่เจ้านายในราชตระกูลเป็นต้นไปจนถึงราษฎรสามัญ ในตอนกลางและตอนปลายรัชกาล การศึกษาเจริญก้าวหน้ามากขึ้น จนถึงมีโรงเรียนวิชาขึ้นสูงหลายแห่งเกิดขึ้น เช่น โรงเรียนนายร้อย โรงเรียนนายเรือ โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนแพทยาลัย และโรงเรียนยันตรศึกษา เป็นต้น รวมทั้งโรงเรียนขนาดเล็กที่ทรงตั้งขึ้นฝึกหัดคนเข้ารับราชการก็ดำเนินงานก้าวหน้าสมพระราชประสงค์ และเป็นรากฐานสำหรับการอุดมศึกษาของประเทศในเวลาต่อมา

พระราชกรณียกิจข้อสำคัญอีกประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การปฏิรูประบบการเงินการคลังของประเทศและการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน ด้านการเงิน การคลังนั้น ทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ เพื่อจัดระบบรายรับของประเทศให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยขึ้นกว่าแต่ก่อน ทดแทนวิธีการที่ใช้เจ้าภาษีนายอากรเป็นเครื่องมือ และมีหนทางรั่วไหลมาก ทำให้ราชการแผ่นดินมีรายรับเพิ่มพูนขึ้นเป็นอันมาก พอใช้จ่ายในการพัฒนาประเทศ ส่วนการบริหารราชการแผ่นดินนั้น จากระบบเดิมที่เริ่มต้นขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ครั้งกรุงศรีอยุธยา มีอัครมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหนายกและสมุหกลาโหม มีเสนาบดีจตุสดมภ์สี่ คือ เวียง วัง คลัง และนา ภายหลังมีการแก้ไขเพิ่มเติมปรับเปลี่ยนมาบ้างตามลำดับเวลา แต่ก็เป็นการยุ่งยากซับซ้อน และมีความไม่ชัดเจนในเรื่องอำนาจหน้าที่ราชการอยู่เป็นอันมาก ประกอบกับราชการบ้านเมืองผันแปรไปตามยุคสมัย จึงทรงพระราชดำริแก้ไขระบบบริหารราชการแผ่นดินครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยทรงยกเลิกระบบเสนาบดีแบบเดิมเสีย แล้วทรงแบ่งราชการเป็นกระทรวงจำนวน ๑๒ กระทรวง ทรงแบ่งปันหน้าที่ให้ชัดเจน และเหมาะสมกับความเป็นไปของบ้านเมืองในรัชสมัยของพระองค์ พระราชกรณียกิจในส่วนนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากแบบเดิม เป็นตั้งกระทรวง ๑๒ กระทรวงนี้ ต้องนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ซึ่งเรียกได้อย่างถูกต้องตามธรรมดาว่า “พลิก แผ่นดิน” ถ้าจะใช้คำอังกฤษก็ต้องเรียกว่า “Revolution” ไม่ใช่ “Evolution” พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเล็งเห็นการก้าวหน้าอย่างชัดเจน และทรงทราบการที่ล่วงไปแล้วเป็นอย่างดี ได้ทรงพระราชดำริให้ตรองโดยรอบคอบ ได้ทรงเลือกประเพณีการปกครอง ทั้งของไทยเราและของต่างประเทศประกอบกัน ด้วยพระปรีชาญาณอันยิ่งยวดได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองเป็นลำดับมาล้วนเหมาะสมกับเหตุการณ์และเหมาะสมกับเวลาไม่ช้าเกินไป ไม่เร็วเกินไป

พระราชกรณียกิจข้อสำคัญที่สุดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การที่ทรงรักษาอิสรภาพของชาติไว้ได้รอดปลอดภัย ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบทุกทิศต้องตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกดังกล่าว

มาแล้วข้างต้น แต่ชาติไทยสามารถดำรงอิสราธิปไตยอยู่ได้อย่างน่าอัศจรรย์ บางคราวเช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) ฝรั่งเศสมีเหตุกระทบกระทั่งกับไทยอย่างรุนแรง ถึงกับฝรั่งเศสส่งกองเรือมาปิดปากอ่าวสยาม แต่ด้วยพระปรีชาสามารถด้านวิเทศব্য และทรงพระขันติธรรมอดทนอย่างยอดเยี่ยม ทรงยอมสละประโยชน์ส่วนน้อยแม้จนถึงดินแดนในพระราชอาณาเขตบางส่วน เช่น ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ดินแดนส่วนที่เรียกว่าเขมรตอนใน ประกอบด้วย เมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ และดินแดนตอนใต้ของประเทศ ประกอบด้วย เมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน และเมืองตรัง กานู เป็นต้น แลกกับประโยชน์ส่วนใหญ่คือความเป็นเอกราชของชาติ กรุงสยามจงรักษาความเป็นไทยมาได้โดยสวัสดิ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชกรณียกิจอีกมากมายเกินจะพรรณนา ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือมากเรื่องหลายประเภท เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ไกลบ้าน และ เงาะป่า เป็นต้น ทรงริเริ่มกิจการสาธารณูปโภคและบริการสาธารณะหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็นกิจการ ประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ไปรษณีย์โทรเลข หรือกิจการรถไฟก็ตาม ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา ทรงสร้างพระอารามหลายแห่ง เช่น วัดเทพศิรินทราวาส วัดราชบพิธ และวัดนิเวศธรรมประวัติ เป็นต้น ทรงปรับปรุงระบบกฎหมายและระบบศาลยุติธรรมของประเทศ ทรงตั้งศิริราชพยาบาล ทรงพัฒนากองทัพ ทั้งทัพบกและทัพเรือให้ทันสมัย ทรงปรับปรุงกิจการตำรวจเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน ทรงสร้างและปรับปรุงถนนหนทางคมนาคมทั้งทางบกทางน้ำ ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองไทยเจริญขึ้นอย่างผิดหูผิดตา และเป็นความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ทันแก่ความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างพอเหมาะพอดี

ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น ในพระราชพิธีชมมงคลภิเษก อาณาประชาราษฎร์ได้พร้อมใจกันเรียกระดมพระบรมรูปโดยส่งจากโรงหล่อที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นของเฉลิมพระขวัญ ประดิษฐานพระบรมรูปที่ลานพระราชวังดุสิต ดังที่เรียกกันในปัจจุบันว่า “พระบรมรูปทรงม้า” ที่ฐานพระบรมรูปมีคำจารึกซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ในนามของพสกนิกรทั้งปวง เฉลิมพระสมัญญาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระปิยมหาราช” อันแปลความว่า “พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของมหาชน” และตรงกับใจของไพร่ฟ้าในแผ่นดินทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้ด้วยพระองค์เอง เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัครมเหสี พระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระอัครชายา และพระราชชายา อาทิ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระนางเจ้า สุรัสวดีมาลีวัชรินทร์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี มีพระราชโอรสธิดารวมทั้งสิ้น ๗๗ พระองค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ด้วยพระโรคพระวักกะพิการ สิริพระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ ๔๒ ปีเศษ

พ.ศ. ๒๕๔๖ องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณเป็นบุคคลสำคัญของโลก ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงอุทิศพระองค์เพื่อความผาสุกของอาณาประชาราษฎร์

ธงทอง จันทรางศุ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลง พระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: เอส. ซี. พรินท์แอนด์แพค, ๒๕๔๖. (กระทรวงยุติธรรมพิมพ์สนองพระเดชพระคุณในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี)

ที่มา : ศรีสทเทพ, พระยา (เล็ง). (๒๕๕๐). *จดหมายเหตุเสด็จประพาศยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ เล่ม ๑*. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.